

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Apie visuomenę su cilindrais ir sermėgom

2012-12-03

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: RECENZIJOS

AUTORIUS: Vilma Žaltauskaitė

DATA: 2012-12

Tomas Balkelis,
Moderniosios Lietuvos kūrimas,
vertėjas Žilvinas Beliauskas,
Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
2012, 256 p., [700] egz.
Dailininkas Rokas Gelažius

Knyga su Kazimiro Malevičiaus kūriniu „Poilsis. Visuomenė su cilindrais“ (1908) viršelyje ir jame atpažįstamais socialiniais tipažais pastebima tarp kitų knygų. Juo labiau ją pastebi istorikai. Jei esi tik XIX a. istorikas, tai sąvoka *moderni Lietuva* reiškia ne vien poilsiaujančią, bet ir tarp daugelio modernių nacionalizmų, istorinės Lietuvos projektų (apimančių ir kultūrinius, ir socialinius, ir politinius, ir kitokius parametrus) besirenkančią visuomenę, kurioje ima dominuoti lietuviškasis etnolingvistinis nacionalizmas. Apie tokią bekuriamą Lietuvą pastarąjį dvidešimtmetį atlikta nemažai tyrimų (paminėčiau kad ir tęstinį leidinį *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos (LAIS)*, 1990–2001, t. 1–17, kuri, beje, knygos autorius taip pat mini), nagrinėtas ne vienos ideologinės nuostatos formavimasis ir raiška ar aukščiau paminėtų projektų autorių biografijos. Istoriografinis įdirbis yra, nors likę ir dar (ar vėl) tirtinų problemų. Vis dėlto diskutuoti yra su kuo, tad naujas veikalas moderniosios Lietuvos kūrimo tema patraukia dėmesį.

Tomo Balkelio knyga *Moderniosios Lietuvos kūrimas* sudaryta iš „Pratarmės“ (p. 7–8), „Įžangos“ (p. 9–24), dėstymas suskirstytas į septynis skyrius: „I. Imperijos periferija: Lietuvos gubernijos XIX a. pabaigoje“ (p. 25–43), „II. Imperijos provincialai: inteligentijos gimimas“ (p. 47–88), „III. Miesto elito kūrimas“ (p. 89–113), „IV. Visuomenės paieškos: inteligentija 1905 m. revoliucijoje“ (p. 115–148), „V. Tautinių nuotakų paieškos: inteligentija ir moterys“ (p. 149–176), „VI. Tautinės kultūros kūrimas: inteligentija ir kultūros politika 1906–1914 m.“ (p. 177–209), „VII. Karas, tremtis ir tautos kūrimas“ (p. 211–240), taip pat „Epilogo“ (p. 241–248), santraukos anglų kalba (p. 249) ir asmenvardžių rodyklės (p. 251–255). Knygoje dvidešimt iliustracijų, jos nenumeruotos ir jų sąrašo nėra (tik informacija p. 4, kad knygoje

panaudotos nuotraukos iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto fototekos). Manau, kad iliustracijos turėtų būti komentuos ir aiškiai susietos su tekstu. Kitaip atrodo, kad mus tikrai aplenkia „vizualiniai posūkiai“ humanitariniuose moksluose, o iliustracijos tebėra tik vaizdiniai priedai prie tyrimo be savarankiškos prasmės. Knygoje naudotų santrumpų sąrašo irgi nėra.

Skyrių pavadinimai intriguoja, rodo originalų tyrimo problemos matymą, akina atsiversti ir pažiūrėti kas, kaip ir apie ką rašyta taip netikėtai pavadinus. Įdomu buvo pažvelgti į ne taip dažnai nagrinėtą miesto tautinio elito kūrimo problemą, taip pat į Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių temą – jų tautinės tapatybės formavimąsi. Pritarčiau teiginiui, kad „tautos kūrimo procese kultūrinio nacionalizmo nereikėtų laikyti mažiau svarbiu už politinį“ (p. 179). Politinį kultūrinės raiškos turinį matau ir pačiame nelegalios spaudos leidime, ir tų leidinių turinyje: teisių lietuvių kalbai, asmens laisvių ir teisių reikalavimuose.

Tačiau apskritai visos knygos skaitymo patyrimas labai dvejopas: problema įdomi, jai atskleisti naujai ir netikėtai keliami klausimai, anglakalbė humanitarinė istoriografija ir garsios sociologijos mokslo pavardės neabejotinai dalyvauja įkomponuojant lituanistines XIX a. paskutinių dešimtmečių – XX a. pirmų dešimtmečių realybes į tyrimą (vartuju *realybes*, nes akivaizdu, kad kiekvienas tyrėjas turi savą realybę...). Vis dėlto skaitant „Įžangą“ ir tyrimo dėstymą, neapleidžia nuojauta, kad autorius daug kur beldžiasi į jau gana plačiai atvertas duris, jog gana nauji Lietuvos istoriografijos tyrimai, koncepcijos ar diskusijos (ir dėl šioje knygoje vartojamų sąvokų turinio) išslydo iš jo dėmesio lauko¹.

Svarbu paminėti, kad tai antrasis knygos leidimas. Pirmasis anglų kalba pasirodė 2009 m.², tačiau abu nėra visiškai vienodi. Į lietuviškąją variantą nedėta angliškos knygos istoriografinė dalis („Lietuviškame šios knygos leidime nėra istoriografijos apžvalgos, kuri buvo skirta Vakarų auditorijai – ją skaitytojas gali surasti pirmajame angliškame knygos leidime“ (p. 24)). Vis dėlto kyla klausimas, kodėl lietuviškame variante, skirtame tikrai plačiam besidominčiųjų būriui, skaitytojas negali sudalyvauti istoriografinėje diskusijoje ir pasaulinės bei lietuvių istoriografijos kontekste matyti taip formuluojamų tyrimų vietas?

Neabejotinai šioje knygoje yra vertingas autoriaus atliktas modernios Lietuvos kūrimo proceso įtraukimas į pasaulinės socialinės ir humanitarinės istoriografijos kontekstą. Žinoma, autorius pats sprendžia ir renkasi, kokius veikalus naudoti, ką cituoti, su kuo diskutuoti, o ką nutylėti. Gerbtina yra kiekvieno tyrėjo pozicija, jo pasirenkama, apsibrėžiama ir atskleidžiama tyrimo problema/perspektyva, tačiau manau, kad taip pat svarbu ir jos analizės lygis, ypač atsižvelgiant į istoriografinį kontekstą. Nuo problemos istoriografinio pristatymo priklauso, ar nekuriamas dar vienas istoriografinis mitas. Žodžiu, lietuviškos knygos išnašos ne visiškai atspindi naujus Lietuvos istorijos, literatūros, kultūros istorijos tyrimus (bent jau pasirodžiusius iki 2009 m.³). Jeigu jie autoriaus būtų pasitelkti, tai būtų išvengta ne vieno (ne)retorinio klausimo. Pavyzdžiui, tikrai nereikėtų „tik spėlioti, kas sieja naująją ir senąją Lietuvą. Kaip tautų kūrėjams pavyksta modernius tautos kūrimo projektus paversti istoriniais?“ (p. 13). Istorografinės diskusijas apie rusifikacijos sampratą (p. 32–34) būtų savitai papildę Dariaus Staliūno tyrimai⁴, tik kažin ar rodantys, kad „rusifikacija pirmiausia siekė administracinės standartizacijos“ (p. 34), kaip pripažįsta Balkelis. Septintame

skyriuje „Karas, tremtis ir tautos kūrimas“ autorius diskutuoja su istoriografinė pozicija, kai esą į 1918 m. „valstybės kūrimą paprastai žiūrima kaip į tautinio judėjimo, prasidėjusio dar XIX a., kulminaciją“, be to, teigia, kad „nepriklausomybės paskelbimo (1918 m.) vasarį neparėmė vietinis platesnio masto visuomenės judėjimas (jis prasidėjo tik 1919 m.) pradžioje“ (p. 213–214). Šioje dalyje įdomus ir vertingas karo pabėgėlių temos įtraukimas į tyrimą. O dėl nepriklausomybės paskelbimo nepalaikymo, tai nurodyčiau skrupulingą Antano Tylos darbą⁵, skirtą Lietuvių konferencijai ir kaip nepriklausomos Lietuvos valstybės idėja buvo adaptuota, paremta tuometėje visuomenėje. Beje, itin aktyviai nepriklausomybės idėją peticijomis parėmė regionai, kuriuose buvo stipri draugijų veiklos tradicija (pavyzdžiui, katalikių moterų).

Skaitydama, ir ne vieną kartą, bandžiau gilintis į dėstymo logiką, tačiau klausimų kodėl kilo ir liko ne vienas. Kartais tik dėl detalių, kartais ir dėl svarbesnių dalykų. Suprantu, kad klausimai tiesiog būtini ir kad ne į visus jų reikia atsakyti. Tačiau kodėl vienu veikėjų patriotinis judėjimas yra tikras – tai XIX a. pabaigos pasauliečių, o lietuvių bajorijos jis tik kabutėse „patriotinis“ (p. 41)? Jau 1989 m. Egidijus Aleksandravičius⁶ fiksavo to judėjimo įvairialypį turinį, labai iškalbingos išvalgos tuo klausimu pateiktos ir tyrimuose apie vadinamųjų „krajovcų“/kraštiečių laikyseną. O kas gi yra tuometinė *Patria*? Ar tai autoriaus vartojama sąvoka „Lietuvos gubernijos“, – kaip Suvalkų, Kauno ir Vilniaus gubernijų (p. 28) erdvė? Modernios/etnolingvistinės Lietuvos sampratoje netilpo visa Vilniaus ir Suvalkų gubernijos, o tik jų dalys. Valdžios politika, pavyzdžiui, švietimo sferoje, Lenkijos Karalystėje (taigi Suvalkų gubernijoje) ir vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte (taigi Vilniaus ir Kauno gubernijose) ar vadinamosiose Pabaltijo gubernijose (Kurlandijoje, Liflandijoje, Estlandijoje; beje, autorius joms vartoja „Baltijos gubernijų“ pavadinimą (p. 29) ir nurodo Kuržemę, Livlandiją (p. 121)) nebuvo vienoda⁷. Ir apskritai teigiant, kad „vietinė gimnazija, kurioje pasitaikydavo vienas kitas lietuviškai kalbantis mokytojas, nepaisant atvirai prorusiškos programos, buvo pasaulietinių idėjų šiltnamis, stumiantis valstiečių jaunimą nuo dvasininkystės“ (p. 58), manau, reikėtų daugiau pagrindimo. Jo beieškant, galima būtų patirti, kad įvairių švietimo apygardų mokymo programos skyrėsi, net ne visur buvo dėstoma rusų kalba, kad vargu ar dar kur nors be Lenkijos Karalystėje veikusios Marijampolės gimnazijos koks nors mokytojas galėjo kalbėti lietuvių kalba. Taip pat būtų galima patirti, kad nuo XIX a. aštunto dešimtmečio labai nedidelė dalis besirenkančiųjų Romos katalikų dvasininko karjerą stojo į Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) seminarijas su gimnazijų atestatais ar netgi tik keturių jos klasių baigimo pažymėjimais. O tokie dvasininkai kaip Aleksandras Dambrauskas, Jonas Mačiulis į seminariją Kaune atėjo iš pasaulietinių universitetų. Tačiau ir tokių tebuvo vienas kitas. Beje, būta dvasininkų, parėmusių savo giminaičių apsisprendimą daryti pasaulietinę karjerą (pavyzdžiui, Petro Leono biografija).

Viena autoriaus pozicija studijoje yra gana aiški: jis diskutuoja su „tautinių pažiūrų istorikais“ (p. 12, 53 ir kitur), kurių „vos vienas kitas gali kritiškai kalbėti apie savo susikurtus pranašus, nes tautinės vertybės yra giliai įsismelkusios į jų akademinę perspektyvą“ (p. 12). Jam kyla pagunda „pažvelgti anapus tautos kūrėjams skirtų pagyrų ir patyrinėti jų politinius, socialinius ar kultūrinius interesus. [...] Kas skatino tautos kūrėjus kovoti už savo idėjas? Kokias asmenines transformacijas jie išgyveno tuomet, kai iš lojalių daugiatautės imperijos subjektų virto nesutaikomais politiniais radikalais?“ (p. 12). Ir toliau: „Ši knyga yra bandymas patyrinėti socialinę ir kultūrinę lietuvių patriotinio elito istoriją, jos mentalitetą bei pastangas užmegzti ryšius su

visuomene. Joje analizuojama lietuvių tautinio judėjimo raida nuo jo pradžios devintame XIX a. dešimtmetyje iki nepriklausomos valstybės atsiradimo 1918 m.“ (p. 12). Tiek perskaičiusi suglumau, nes žinau, ką jau rašė *Lietuvių Atgimimo istorijos studijų*⁸ autoriai (suprantu, kad ir Balkelis skaitė kai kuriuos LAIS tyrimus, kad ir nuomonės nebūtinai turi sutapti). Apie kokius „lojalius daugiatautės imperijos subjektus“ ir kokius „nesutaikomus politinius radikalus“ bus kalbama ir kada? Gal socialdemokratų? Bet jie minimi visai kitame kontekste (p. 81). O „lietuvių tautinio judėjimo raida nuo jo pradžios devintajame XIX a. dešimtmetyje [kursyvas mano, - V. Ž.]“? Šiame kontekste vėl paminėčiau kad ir Aleksandravičiaus tyrimus⁹, kurie vargu ar taip jau radikaliai atskirtų ir datuotų lietuvių tautinį judėjimą. Kita vertus, suprantu, kad tyrime yra svarbus pats šaltinio/literatūros perskaitymas ir interpretavimas, o šaltinis gali būti jau skaitytas ir ne vieno.

Ir vis dėlto... imtis tokios (lietuviškosios inteligentijos formavimosi ir raiškos) problemos, kai esama galimybės laisvai skaityti lituanistinius šaltinius, o nagrinėjant demografinius, profesinius inteligentijos bruožus (p. 50–52) pateikti duomenis pagal Mirosławą Hrochą, kuris skaičiuodamas lietuvių tautinio judėjimo dalyvius turėjo ribotas šaltinių naudojimo galimybes... Neabejoju Hrocho tyrimais – tai modernių nacionalizmą tyrimų historiografijos kanonas. Jis diskutuotas, vertinamas ir tyrimuose naudotas bene kiekvieno, rašiusio apie lietuvių tautinį judėjimą¹⁰. Žinoma, ne skaičiai esmė, tačiau įdomu būtų suskaičiuoti, kiek ir kuriai kartai (pagal Balkelio p. 66–67 išskirtas kartas) priklausytų, pavyzdžiui, apie nelegalią lietuvišką pasaulietinę ir konfesinę spaudą Lietuvoje, JAV besitelkę asmenys? Jeigu naujesnių tyrimų nėra ar jie nėra pakankami, tai juos galima atlikti. Visiškai sutinku, kad „instituciniai šio naujojo elito atsiradimo mechanizmai nusipelno ne mažiau dėmesio negu jų socialinės šaknys“ (p. 47). Būtų įdomu analizuoti, iš kokių gimnazijų atėjo naujasis elitas, kokią procentą aktyvieji „tautiniai patriotai“ sudarė nuo visų nors vienos gimnazijos absolventų skaičiaus. Gal rastume ne tik valstiečių, bet ir bajoraičių, miestiečių, kurie pozityviai apsisprendė lietuvių (ar lenkų/rusų) modernaus nacionalizmo atžvilgiu. Tokios tapatybės transformacijos galėtų būti kultūrinio nacionalizmo raiškos ženklais, taip pat komentuotų ir „prarastosios inteligentijos“ (p. 87) reiškinių.

Kai kurie Balkelio teiginiai skamba taip, tarsi vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte ne dėl politinių sąlygų, ne dėl valdžios politikos ir konkrečių jos sprendimų (kuriuos, beje, ne vienas „tautinių pažiūrų istorikas“ gana dažnai konkretizuoja, ir tai padaro ne vienerius metus praleidęs archyvuose), o dėl pačios visuomenės nebrandumo jai kažko trūko: „Lietuvoje trūko valdiškų profesinių mokyklų“ (p. 55: cituojamas Vincas Trumpa, beje, Panevėžio mokytojų seminarijos net nenurodęs); inteligentų „nesugebėjimo įsidarbinti Lietuvoje“ (p. 21). Arba p. 61: „Po 1863 m. sukilimo vykstant priverstinei integracijai, lietuviai studentai paprastai neįstengė gauti darbo valstybės tarnyboje arba teismų ir švietimo sistemoje“. Paminėčiau, kad valdžia šiuo požiūriu išskyrė ne lietuvius, o katalikus, taigi tarnybos vietų užimti jie negalėjo ne dėl to, kad buvo lietuviai, o dėl to, kad valdžios buvo identifikuoti kaip katalikai.

Modernios Lietuvos kūrimo kontekste mane domina Romos katalikų dvasininkų elgsena, todėl teiginys, kad „kunigystė buvo pats lengviausias ir prieinamiausias būdas pakilti į aukštesnį socialinį sluoksnį – daugelio pasiturinčių ūkininkų svajonė“ (p. 54), skamba ne visai įtikinamai. Svajonė gal kam ir buvo, bet ar tai „lengviausias ir prieinamiausias būdas“? Paanalizavus valdžios priemones Romos katalikų dvasininkų

rengimo atžvilgiu – taip vienareikšmiškai teigti nebūtų galima. Konfesinės srovės reikšmingiau įvertinamos tik ikiaušriniu laikotarpiu, o paskui esą dvasininkija „palaiptams užleido tautinio judėjimo lyderių pozicijas pasaulietiniams inteligentams“ (p. 52), – tai reikalauja kur kas rimtesnio pagrindimo. Knygoje ne vieną kartą įvairiuose kontekstuose cituojamas Juozas Tumas-Vaižgantas buvo ir konfesinės srovės tautiniame lietuvių judėjime organizatorius ir dalyvis, periodinio leidinio *Žinyčia* (1900–1902), skirto būtent inteligentijai, sumanytojas ir redaktorius. Jeigu Balkelis dvasininkus palieka paraštėse, tai nagrinėjamų pasauliečių santykis su religija turėtų būti aiškintinas (tokia intencija įvardijama p. 14), juo labiau kad konfesija taip daug reiškė socialinės ir kultūrinės tapatybės ap(si)ibrėžime.

Kaip jau minėta, autorius vis pabrėžia siekęs diskutuoti su „tautinių pažiūrų istorikais“, bet konkrečių nuorodų į tokių istorikų tyrimus pateikia ne tiek jau daug, dažniau jie taip ir lieka anonimiais „tautinių pažiūrų istorikais“ (p. 11–12). Taip ir liko neaišku, kas gi pateikia tas tradicines interpretacijas, „kuriose lietuvių tauta laikoma laisvai per istoriją skriejančia, anonimiškai atsiradusia duotybe, o ne tam tikrų visuomenės grupių besitęsiančios kūrybos vaisiumi“ (p. 17)? Arba p. 50: „Svarbu pabrėžti, kad elitas savo ideologinę ir politinę mąstyseną išstobulino ne tiek savo gimtojoje terpėje (kaip dažnai teigia tautinių pažiūrų istorikai), o socialinėje ir kultūrinėje XIX a. pabaigos imperijos metropolijų aplinkoje. Kitaip tariant, jų politinės brandos procesą galima laikyti migracijos patirtimi“. Ir dar p. 241: „nors tautinei pasaulėžiūrai atstovaujantys istorikai tvirtina priešingai, gana akivaizdu, kad moderniosios Lietuvos atsiradimas nebuvo neišvengiamas“. Istoriografinė diskusija – neabejotina kiekvieno tyrimo intriga ir vertybė, bet kai akcentuojama viena pozicija, skaitytojui gali susidaryti nuomonė, kad kitų istoriografinių pozicijų visai nėra arba tik autorius kitą poziciją kuria dabar.

Įžangoje rašoma, kad „Vis dėlto tokios teminės apimties studijoje nebuvo galima išsiversti be daugelio istorikų darbų. [...] dažniausiai rėmiausi naujesniais lietuvių istorikų tyrimais“ (p. 24). Galima būtų ir papildyti – išsiversta be kai kurių. Kadangi yra tyrimų, kurie tiesiogiai su tema gal ir nesusiję, tačiau gelbsti platesniam konteksto suvokimui. Taigi tuose nepaskaitytų/nepanaudotų istorikų darbuose jau minėta sąvoka „Lietuviškos/Lietuvos gubernijos“ vargu ar vartojama¹¹, kaip kad ji yra drąsiai vartojama Balkelio (p. 28 ir kt.). Tuose darbuose nerastume *Vilniaus gubernatoriaus Muravjovo, 1863 m. sukilimo malšintojo* (p. 64), nerastume *1897 m. Kražių įvykių* (p. 36), nebent 1893-aisiais (tai paaiškintų 1895–1897 m. (p. 78) pasauliečių ir katalikų spaudoje vykusią diskusiją dėl Katalikų Bažnyčios laikysenos šių įvykių metu ar reakcijos į popiežiaus encikliką), nerastume *generalgubernatoriaus M. N. Muravjovo 1897 metais* (p. 24) – ar tikrai Rusijos valstybės istorijos archyvo dokumente taip rašyta? Nerastume Vilniaus švietimo apygardos *mokyklų prižiūrėtojo Ivano P. Kornilovo* (p. 35), – nebent švietimo apygardos globėją. Beje, spaudos lietuviškais rašmenimis draudimo klausimas, daugelis labai netikėtų jo aspektų nagrinėti knygoje *Raidžių draudimo metai*¹². Bent keletą kartų knygoje minima, kad bendrinė lietuvių kalba pradėjo formotis tik pirmame XX a. dešimtmetyje (p. 76) – esą „tuo metu dar nebuvo bendrinės lietuvių kalbos“, aprašomos pastangos ją kurti (p. 109–110, 206–208). Tačiau kai kurie kalbininkai bendrinės lietuvių kalbos formavimosi procesą mato ir analizuoja jau kur kas anksčiau¹³. Šiame procese dalyvavo ir pasaulietinė, ir konfesinė inteligentija, besitelkusi apie XIX a. pabaigos nelegalią lietuvišką spaudą. Rašiusiujų spaudoje slapyvardžiams išaiškinti padėtų *Lietuviškieji slapyvardžiai*

(naujasis ir senasis leidimai). Neįprastai skamba teiginiai apie „lenkų vyskupą S. Zwierowiczų“ (p. 101), apie tai, kad „Lietuviai klerikalai ir pasauliečiai noriai padėjo vieni kitiems kovoti prieš lenkų katalikų bažnyčios, kuriai vadovavo prelatas K. Michalkiewiczus, hierarchiją Lietuvoje“ (p. 185). Nėra „lenkų katalikų bažnyčios“, nėra ir lenkų vyskupo. Galbūt Vilniaus ir net Žemaičių (Telšių) vyskupijų hierarchai buvo orientuoti į modernųjį lenkų nacionalizmą, lenkų kultūrą ar Abiejų Tautų Respublikos unijinę praeitį. Suprantama, kas norėta pasakyti, bet precizikos įvardijant procesus ir reiškinius kartais pristinga. Būtų buvęs naudingas Vytauto Merkio tyrimas¹⁴; jis būtų pravertęs ir dėl lietuvių kalbos Vilniaus bažnyčių pridėtinėse pamaldose problemos, o ne dėl lietuviškų mišių (p. 101). Turbūt reikėtų reformuluoti teiginį, kad „devinto dešimtmečio pradžioje pasirodė ir pasaulietišku [leidinių] (ypač periodinių, tokių kaip *Aušra*, *Tėvynės sargas* (1896–1904) ir *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* (1890–1896))“ (p. 41). Du pastarieji savo tematika ar dėl adresatų turbūt gali būti įvardyti ir kaip pasaulietiniai, tačiau verta paminėti, kad jų sumanytojai ir redaktoriai, o ir dauguma bendradarbių – Romos katalikų dvasininkai. Tai – konfesinės srovės lietuvių tautiniame judėjime leidiniai. Klausimu gali likti, ar Tumas-Vaižgantas buvo *varpininkas* (p. 98), ar Antanas Baranauskas buvo vyskupu *Aušros* laikais (p. 76). Kas turima galvoje sakant, kad „valstybinėse mokyklose įvedama stačiatikių mokslo programa“ (p. 36). Autorius mini „pasyvią prolietuvišką“ (p. 37) Rusijos valdžios poziciją dėl lietuvių kalbos vartojimo katalikų bažnyčiose, o kuo ji skirtusi nuo pasyviai neprolietuviškos? Skaitant kai kurių valdžios biurokratų oficialius raštus, gali susidaryti įspūdis, kad Rusijos valdžia kartais pozityviai išskyrusi lietuvius. Tačiau analizuojant valdžios elgesį aiškiam sociokultūriniame kontekste su konkrečiais luomais, socialinėmis grupėmis (valstiečiais, dvasininkais), sunku rasti sisteminių tą globą patvirtinančių priemonių.

Kokiomis šaltinių grupėmis knygoje naudojosi Balkelis? Anot autoriaus, „Pagrindinis knygos šaltinis buvo įvairi pirminė medžiaga, kurią paskelbė patys tautinio judėjimo veikėjai: patriotinė spauda, akademiniai straipsniai, memuarai, dienoraščiai, literatūros kūriniai ir asmeniniai laiški. Jie papildyti archyviniais dokumentais“ (p. 24). Ar būtų tautinis, ar netautinis istorikas – čia jau suklustum. Beveik visa vadinamoji „pirminė medžiaga“ ir yra archyviniai dokumentai. Ar tyrėjas rėmėsi tik publikuotais šaltiniais? Nuorodos į archyvus rodo, kad ne (tik ar nesupainiotas Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA) su Lietuvos centriniu valstybės archyvu (LCVA?). Manau, kad būtent pastarajame, o ne LVIA saugomi dokumentai, susiformavę po 1918 m., pavyzdžiui, autoriaus cituojami p. 232–233, 235–236; beje, Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybos elektroninio archyvo informacinėje sistemoje nurodoma, kad LCVA yra Užsienio reikalų ministerijos fondas Nr. 383, o fondo Nr. 83 nėra). Vadinamųjų egodokumentų (memuarų, dienoraščių, laiškų, autobiografijų) – perskaitymo strategijos yra atskira tyrimų tema, šie šaltiniai turi kelis informacijos perskaitymo lygius ir naudinga būtų į juos atkreipti skaitytojų dėmesį, ypač kai knygoje pateikiama įdomių tokių šaltinių citatų.

Nors ne visada malonu prisipažinti, tačiau bedirbdami visi priveliame klaidų. Taip pat puikiai suprantu, kad visi rašome skirtingai, matome skirtingas tyrimų problemas ir skirtingai jas nagrinėjame, tačiau, atrodo, svarbu turėti galimybę pasitikėti tyrimais, būti įtikintam kito pasirinkimu. Pasirinkimą gerbiu, Tomo Balkelio užduoti klausimai lieka įdomūs ir tirtini. Nediskutuodama, kad humanitariniuose moksluose tyrimo schema visada turi įtakos duomenų atrankai, jų panaudojimui, vis dėlto manau, kad

Balkelio knygos paraštėse dar liko tiriamąjį reiškinių kreipusių veiksnių ir įtampų. Tirtinų dalykų lietuvių tautiniame judėjime, net jeigu jis ir prasidėtų tik XIX a. devintame dešimtmetyje, dar likę daug.